

Andrić Edit

A magyar mint idegen nyelv tanításának nehézségei*

1995 óta tanítom a magyart idegen nyelvként. Előbb csak mint fakultatív, választható tárgyat az újvidéki Bölcsészettudományi Karon, majd 1999 óta a belgrádi Filológiai Kar Hungarológiai Tanszékén, valamint egy újvidéki nyelviskolában. Annak ellenére, hogy ugyanazon tárgyat tanítom, mindhárom helyen más gondok, nehézségek merülnek fel.

Belgrádi hallgatóim számára például teljesen idegen a magyar, nincs sok alkalomuk magyar műsorokat nézni, magyar sajtót olvasni, az élőbeszédéről nem is szólva. Filológusként tisztában vannak a nyelvtani fogalmakkal, s nem gond megmagyarázni nekik az egyes jelenségeket a magyarban.

Újvidéken már más a helyzet: itt még mindig többnemzetiségű közösségről szólhatunk, s bár a nemzetiségi arányok jócskán megbomlottak az utóbbi évtizedben, még mindig lépten-nyomon magyarul beszélő emberekre lehet bukkanni, kísérhetők az újvidéki rádió és televízió magyar műsorai, az egyetlen magyar napilapon (a *Magyar Szón*) kívül még számos hetilap jelenik meg magyarul. Itt már tehát nem beszélhetünk olyan mértékben idegen nyelvről, mint Belgrádban, inkább környezeti, vagy kisebbségi nyelv a magyar Újvidéken / Vajdaságban. A Bölcsészeti Karon a hallgatóim szintén rendelkeznek általános nyelvészeti alapismeretekkel (legalábbis elvárjuk tőlük ezt), kezdetben meg is van a hajlandóság a nyelv tanulása iránt, mivel a magyar annyira más, mint a szerb (ezért egy kicsit különösnek számít), ugyanakkor egy szomszédos ország nyelve, amelyet bármikor gyakorolhatnak, sőt nemcsak a határon túl, hanem azon belül is. Idővel azonban – mivel túl sok az alaptudományokon vállalt kötelezettségük, s a magyar nyelv elsajátítását nehezebbnek találják, mint ahogy azt előzőleg elképzelték – nagy részük lemarad, eláll az órák látogatásától. Kevesen maradnak, akik befejezik a kurzust, és ők sem érik el a magas szintű nyelvtudást. Nem érnek el a nyelvi automatizmus szintjéig, de ezt talán nem is lehet elvárni egy négyszemeszteres kurzus után.

A hallgatók harmadik csoportjának – azoknak, akiket a nyelviskolában tanítok – már volt, vagy még van is valamilyen köze a magyar nyelvhez. Rendszerint a szülők egyike magyar, de nem tanították meg őket gyermekkorukban magyarul beszélni. Most tudatában vannak annak, hogy – mivel valamikor a nagyszülők beszélgetéséből valamennyi (legalább a magyar hangok ejtéséből) rájuk ragadt – kevesebb erőfeszítéssel elsajátíthatják a magyar nyelvet, amit mostani munkájukban jól tudnának hasznosítani. Bátran mondhatjuk, hogy itt a legkifejezettebb a motiváltság: ők

eldöntötték magukban, hogy megtanulnak magyarul, fizetniük is kell a kurzusért, s az eredmény is szinte összehasonlíthatatlan a másik két csoport teljesítményével. Itt azonban egy másik nehézség mutatkozik: a saját anyanyelvükkel kapcsolatos nyelvtani-nyelvészeti alapismeretek hiánya. Ők ugyanis orvosok, fogorvosok, jogászok, matematikusok, közgazdászok. Valamikor régen az általános iskolában kisebb-nagyobb sikerrel tanultak szerb nyelvtant, de azt is igyekeztek minél előbb elfelejteni, mert fölöslegesnek tartották. Nekik a legnehezebb megtanítani az alany, állítmány, tárgy fogalmát – különösen pedig a határozott és a határozatlan tárgynak a szerbben nem létező különbségét.

Ezúttal néhány olyan nyelvtani jelenségre szeretnék kitérni, amelyek fokozott gondot jelentenek hallgatóim számára a magyar elsajátításakor. A problémák a nyelvi rendszer minden szintjén jelentkeznek: a hangtan, az alaktan és a mondattan szintjén egyaránt.

Ami a hangtant illeti, nyilván főként az olyan hangok ejtésében adódnak nehézségek, amelyek a szerbben nem léteznek. Érdekes módon azonban nem annyira az /*ö*/ és /*ü*/ okoz nehézséget, hanem az /*a*/ és az /*é*/. Ennek talán az az oka, hogy az előbbieket írásmódjában eleve nagyobb az eltérés, ezért megkülönböztetett figyelmet tulajdonítanak ezeknek, s valóságos, külön hangoknak fogadják el őket. Nem így az utóbbi két magánhangzót. A magyar /*a*/ ugyanis zártabb a szerb /*a*/-nál, amely inkább a magyar /*á*/-nak felel meg, bár valamivel zártabb annál, ezért ők a magyar /*a*/-t rendszerint /*o*/-nak hallják és ejtik is. Az /*e*/ hangot középzárt /*ë*/-nek ejtik (a vajdasági magyar köznyelvben egyébként elterjedt jelenség a középzárt /*ë*/ használata), mert ez megközelítőleg megfelel a szerb /*e*/ hangnak, bár az mégis zártabb. Az /*é*/ hangot ezért /*í*/-nek hallják és mondják. Mindvégig problémát okoz a hangrendi illeszkedés is.

Kisebb-nagyobb nehézségekkel jár a viszonyragok elsajátítása. Itt inkább az árnyaltabb funkciók tévesztik meg a tanulókat (hogy például miért kap külső helyviszonyragot a belső helymegjelölés a *megyek a postára* szerkezetben, illetve egyes magyar helynevek esetében).

Ennél nagyobb gond van a névutókkal – már mondatbeli helyük miatt is. Ezek ugyanis megfelelnek a szerb prepozícióknak, s ezért gyakran a névszó elé helyezik őket a tanulók. Másrészt pedig irányhármasságuk és személyragozásuk is problémát jelent. A szerbben ugyanis az *asztal alá* – *asztal alatt* – *asztal alól* viszonyokat egyféleképpen fejezzük ki: *ispod stola*. Ezért mindig hangsúlyozni kell a tanulóknak, hogy az ige jelentését vizsgálják meg: mozgást, mozgatóst fejeznek-e ki, vagy pedig mozdulatlanságot, helyben végzett cselekvést, s ennek alapján válasszák meg a névutót.

A következő – sokkal kisebb – probléma az igeekötők használata. A szabályokat még megtanulják, hogy mikor kell hátravetni őket, de a kötetlen beszélgetés

során sokáig kell gondolkodniuk, hogy helyesen alkalmazzák őket. Azok az igekötők nem okoznak különösebb problémát, amelyek valamilyen térbeli viszonyt is kifejeznek, bár ott is követhetnek el hibát. Nagyobb tévedések az ige befejezettségére utaló (vagy azt is kifejező) prefixumoknál van: pl. miért *el-* (és nem *meg-*) járul az *olvas* vagy a *virágzik*, az *árul*, a *bírál*, a *temet* stb. igékhez, vagy pedig milyen jelentésbeli különbségek vannak a *megvesz* és *elvesz*, az *elalszik* és *megalszik*, az *eljön* és *megjön*, az *elad* és *megad*, az *elázik* és *megázik*, az *elszól* és *megszól* stb. igék között?

Megtörténik, hogy csak sokkal később derülnek ki bizonytalanságok olyan dolgokkal kapcsolatban, amelyekről már azt hisszük, hogy mindenki számára világosak. Amikor ugyanis a tárgyas ragozás használatát tanuljuk, gyorsan elfogadják a szabályszerűségeket, hogy mikor kell a már jól elsajátított határozatlan és az újonnan bevezetett határozott igeragozási rendszert alkalmazni. S amíg leírva látják a szövegekben a példákat, nem is okoz nagy gondot a két rendszer elkülönítése. Amikor a mondatokat személyragokkal vagy határozott / határozatlan tárggyal kell kiegészíteniük, a feladatot gyorsan és pontosan megoldják. A baj akkor kezdődik, amikor kötetlen beszélgetés során, élőszóban akarnak valamit elmondani: ekkor derül csak ki, hogy nincsenek tisztában a határozatlan és határozott tárgy (s egyben más névszóval kifejtett mondatrész határozott) használatával sem. Néhány tanuló kérdése: *Főzöm a kávé*t vagy *Kávé*t főzök? Ha mindkettő helyes, miért határozottabb a kávé az első mondatban? Miért határozott a tárgy a következő mondatban, amikor általánosságban beszélünk róla: *Mi a kávé*t cukorral isszuk. Hasonlóképpen: *A cukrot* zsákban tartjuk és *A zsákban cukrot* tartunk mondat ugyanazt a valóság hátteret fedi. A mélyszerkezetük ugyanaz, s az előbbiben a cukor határozott, az utóbbiban pedig határozatlan. Ebből kiderül, hogy nem is a két igeragozási rendszer okoz gondot, hanem a tárgy határozott / határozatlan voltának megválasztása.

A problémát – az idegen nyelvet tanulók szempontjából – felvető (egyébként nagyon jó és hasznos) tanulmányok és gyakorlati útmutatók¹ nem a határozottság fogalmát részletezik; ezzel ugyanis nem kívánják terhelni a magyarul tanulók figyelmét, s ezért csak a szabályokat sorolják fel példákkal illusztrálva, vagy pedig gyakorló feladatokat kínálnak fel. A lényegyet azonban megkerülik; azok számára, akiknek az anyanyelvében megvan a határozottság kategóriája, ez talán nem is okoz gondot, a szerb anyanyelvűeknek viszont igen. Ahogy egyik matematikus hallgatóm mondja: „a magyar határozottság jelensége nem egyezik meg az én logikám szerinti határozottság képzetével”.

A két nyelv közötti következő nagy eltérés a birtokviszony kifejezésében rejlik. A magyar birtokviszony kifejezésének elsajátítása több okból is problémát je-

¹ Jolanta Jastrzebska: A tárgyas ragozás használata – idegen szemmel. Nyr. 1985: 306-310.

lent a szerb anyanyelvűeknek. Elsősorban a birtokos személyragozás, majd a személyes névmás használata miatt. Az egy birtokra utaló birtokos ragozással nincs különösebb gond. Miután elfogadják azt a számukra eleve érthetetlen tényt, hogy a névszókhoz is rendelhető személyragok, azokat már aránylag könnyen megtanulják – annál is inkább, mert emlékeztetik őket az igei személyragokra. Némi nehézség csak az egyes szám harmadik személyében ingadozást mutató ragok használatában van (*kertje*, de *teste*; *siinje*, de *bűne* stb.).

A probléma a több birtokra való utalást is tartalmazó ragozásnál kezdődik. Ekor már ismerik a több birtok jelét is, és könnyen felismerik azt a ragtömbben. Az is világos számukra, hogy az utánuk következő ragok a birtokragok, hisz kis eltérésekkel (többes szám harmadik személyében) megegyeznek az egy birtokosra utaló birtokos ragozás toldalékaival. A gond a szótó és a birtokjel közé beékelődő *-a/-e*, illetve *-ja/-je* elem magyarázatában rejlik (*kertjeim*, *bűneim*). A hallgatók rendszeresen felteszik a kérdést, minek tekinthető ez az elem? Leíró nyelvtanaink nem elemzik külön, egyszerűen toldaléktömbnek könyvelik el, bár létezik olyan tudományos felfogás, mely szerint az *-i* többesjel „olykor – úgynevezett infixumként – beékelődik az *-am (jam)/-em (jem)* személyrag hangsorába.”²

A leíró nyelvtan máshol nem tárgyalja az infixum meglétét a magyarban, miért számolnánk vele csak ebben a kivételes esetben? Az újabb – strukturális – nyelvelírások³ már megnyugtató magyarázatot kínálnak: a *-(j)A* elemet a birtoklás jelölőjének, birtokviszonyjelnek tekintik. Ez a megállapítás jó megoldásnak tűnik. Tehát így épülne fel a több birtokra utaló birtokragos szó:

tő + (birtokviszonyjel) + birtoktöbbsítő jel + egyeztető morféma
ablak + a + i + nk

Ez az egyeztető morféma tulajdonképpen az egy birtokra utaló birtokos személyragokkal egyezik (az egyes és többes szám harmadik személye kivételével, mivel az előzőnél ez az egyeztető elem elmarad, többes számban pedig csak *-k* lesz). Meg kell azonban jegyezni, hogy a birtoklás jelölője el is maradhat, mégpedig a magánhangzókra végződő tövek esetében (*hajóim*, *fáim*, *erdőim* stb.), ilyenkor ugyanis a több birtok jele közvetlenül kapcsolódik a tőhöz, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy csak akkor jelenik meg, ha mássalhangzóra végződik a tő.

Amennyiben személyes névmással fejezzük ki a birtokost, a magyarban nominativust használunk, és semmilyen más toldalék nem kapcsolódik hozzá. Ezt az experienset kötelezően birtokraggal ellátott, szintén nominativusi esetben levő ob-

² MMNYR: 544.

³ Szabolesi Anna – Laczkó Tibor: A főnévi csoport szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan (Szerk.: Kiefer Ferenc). Akadémiai K., Bp. 1992. – vö. Kiefer Ferenc: Alaktan. In: Új magyar nyelvtan (Szerk.: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter). Osiris, Bp. 1998. 203-207.

jektum követi. Mivel a birtokrag egyértelműen utal a birtokos személyére, a személyes névmás rendszerint elmarad a szerkezetből:

<i>A(z én) könyvem</i>	det + (E nom) + O (nom+poss)
<i>Moja knjiga</i>	E (nom+poss) + O nom

A szerbben viszont az experienset birtokos determináns fejezi ki, amely szintén nominativusi esetben áll, és egy nominativusban levő objektum követi, az előbbi nem maradhat el a szerkezetből, viszont elmaradhat az objektum, amennyiben az a szöveg-előzményből ismert vagy egyértelműen azonosítható. Mondhatjuk tehát, hogy a magyarban a birtokszó a szerb birtokossal van korrelációban, mivel a magyarban az objektum, a szerbben viszont az experiens az, amely magán hordja a [+possessiv] jegyet. A hallgatók aránylag könnyen elsajátítják a

<i>Péter könyve</i>	E nom + O (nom+pos)
---------------------	---------------------

féle szerkezetet, de nem így a *-nak/nek* ragos, jelölt birtokost tartalmazó változatot:

<i>Péternek a könyve</i>	E gen + det + O (nom+pos)
<i>Petrova knjiga</i>	E (nom+pos) + O nom

A szerb diákok ugyanis rendszerint szükségtelennek, redundánsnak tekintik a birtokviszony kétszeres jelöltségét, így egy részük egyszerűen kihagyja a genitivusi ragot, mert – mivel ők mindig fordítanak – a *Petrova njegova knjiga* szerkezetet erőltetettnek tartják, s így fölöslegesnek tekintik a rag kitételét, másik részük viszont épp a ragos formát érzi elfogadhatónak, mert ez az elem a jelölt a szerbben is: *Petrova*. De mivel ők is túlzottan tartják a birtokviszonyt kétszer is jelölni, a birtokrag rendszeresen lemarad a birtokról, s így születik a *Péternek a könyv* hibás szerkezet.

A szerbben a *Petrova* birtokos melléknév, amely főnévből suffixumok segítségével jöhet létre. A suffixum utáni *-a* rag a birtok, illetve az objektum nőnemére és nominativusi esetére utal. Ezen kívül a szerbben a birtokviszonyt genitivus possessivusszal is ki lehet fejezni: *Knjiga Petra...* (O nom + E gen). Ilyenkor a szórend fordított, és a birtokszó nominativusban áll, a birtokos viszont genitivusban.

Nehézséget jelent ugyanazon kategóriák eltérő használata is. Amikor tudatosodik a hallgatókban, hogy a magyar nyelvben éppúgy létezik birtokos névmás, mint a szerbben, nehezen tudják annak használatát az értelmezői és a névszói állítmány szerepkörére korlátozni. Az anyanyelv interferenciája hallgatóimat arra ösztönzi, hogy a személyes névmás helyett birtokos névmást használjanak a magyarban is:

<i>*Ez az enyém könyv.</i>	<i>Ovo je moja knjiga.</i>
----------------------------	----------------------------

Névmás helyett a magyarban birtokjeles névszó is szerepelhet névszói állítmányként:

A könyv a fiúé.

Kié a könyv?

A könyvek a lányokéi.

Knjiga je dečakova.

Čija je knjiga?

Knjige su od devojaka.

A szerbben tehát birtokos melléknév vagy pedig *od* prefixumos genitivus fordul elő megfelelőként. Amíg nem gyakoroljuk be kellőképpen a birtokjel használatát, gyakran jelentkezik a *-nak/-nek* rag a magyarban is: **a könyv a fiúnak, *a könyvek a lányoknak – a fiúnak a könyve, a lányoknak a könyve* szerkezet analógiájára.

Ezzel függ össze, hogy a birtokviszonyt is tartalmazó igei vonzatstruktúrák esetében hallgatóim nagyon nehezen szabadulnak a szerb nyelv interferenciájától. Így például a *fáj* ige vonzatstruktúrájára rávetítik a szerb *boleti* ige bővítményszerkezetét, s létrejön az **engem fáj a fej*, vagy jobbik esetben az **engem fáj a fejem* mondat. (Tehát a szerb *boleti* ige egy accusativusban álló birtokost és egy nominativusban levő birtokszót, a magyar *fáj* ige pedig egy dativust és egy nominativusi – birtokragos – birtokszót vonz.)

A legnagyobb problémát talán mégis a szórend okozza. Mindkét érintett nyelv viszonylag szabad szórendűnek számít, mégis mindkettőnek megvannak a sajátosságai. Minden nyelvtanulási szinten érezhető a hallgatók szórenddel kapcsolatos bizonytalansága. Ez viszont eléggé bonyolult kérdéskör, amely külön tárgyalási keretet igényel.